

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה
בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"

בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

הקנאת המצות לבחורים המסבים על שולחן אביהם

מצה כל שבעת ימי הפסח וכמו שהובא במעשה רב (סימן קפה) וז"ל: 'שבעת ימים תאכל מצות' (שמות יג ט), כל שבעה מצוה, ואינו קורא לה רשות אלא לגבי לילה ראשונה שהיא חובה, ומצוה לגבי חובה רשות קרי ליה, אעפ"כ מצוה מדאורייתא הוא, וכן פירשו במנחות (לז): יום טוב אין צריך אות, פסח במצה, סוכות בסוכה, וכן הביא במשנה ברורה (סימן תעה סקמ"ה) בשם הגר"א שמצוה איכא לאכול מצה כל שבעה אלא שאינו חיוב, וחייד הגר"א אלישיב (הערות הגר"א אלישיב פסחים לח): כי גם כדי לקיים המצווה כל שבעה על פי דברי הגר"א, צריך את כל התנאים של כזית ראשון, כך שגם כדי לקיים מצווה כל שבעה בעיני דין 'לכם' ואינו מקיים מצווה במצה שאינה שלו.

אמנם בספר משנת יעב"ץ (א"ח סימן טו) כתב הגר"ב זולטי רבה של ירושלים, שיש שני דיינים במצות אכילת מצה. א. קיום דין אכילת מצה. ב. קיום מצות אכילת 'לכם' עוני'. ודין 'לכם' נאמר רק בקיום מצות אכילת 'לכם' עוני' ולא בקיום דין אכילת המצה, וכך כתב: דהא דגמרינן גזירה שוה לחם לחם מחלה, מה להלן משלכם אף כאן משלכם, זה נאמר רק לקיום מצות לחם עוני, שהרי הגזירה שוה היא מלחם עוני. אבל לקיום מצות מצה, גם כשאינה לכם הוא מקיים מצות מצה, שהרי לא כתיב מצתכם, שנאמר שהוא דין בקיום מצות מצה, אלא דגמרינן גזירה שוה לחם לחם מחלה, אם כן זה נאמר רק בקיום מצות לחם עוני, אבל בקיום מצות מצה לא צריך שיהיה לכם. עכ"ל.

אורחים על שולחן אחרים

והנה דנו הפוסקים לגבי כל אורח הסמוך על שולחנו של המארח וקיבל רשות לאכול האם האוכל המונח נעשה שלו ממש לכל דבר והוא יכול לקדם בזה אשה, או שהאוכל שייך לבעל הבית ורק לאחר האכילה כאשר אין דרך ההחזירו נעשה של האורח.

ובנדרים (לד): איבעיא לן באחד שאסר על חברו בנדר את כיכורו ולאחר מכן נתנה לו במתנה, האם נאסר באכילתו גם לאחר שנתנה לו. והספק הוא שמא לא הייתה כוונתו לאסור רק באופן שיזמינו לאכול בביתו, אבל לא התכוון לאסור לאחר שיתנו לו במתנה

המשך בעמ"ב

בחורים המסבים על שולחן אביהם בליל הסדר, מכיוון שכדי לקיים מצות אכילת מצה בליל הסדר נדרש שהמצות תהיינה בבעלות האוכל מדין 'לכם', האם על האב להקנות את המצות לבניו כדי שייצאו ידי חובתם?

תשובת מורינו הרב שליט"א:

מבואר בפוסקים כי כשם שיש דין 'לכם' לעניין נטילת ארבעה מינים ביום טוב ראשון של סוכות, כן גם במצוות אכילת מצה בליל יום טוב ראשון של פסח יש דין 'לכם' כדי לצאת ידי חובה. אלא שבעוד שבארבעה מינים כאשר אחד נותן לחבירו לצאת בהם בוודאי צריך שיעשה בהם מעשה קניין, וזאת משום שנוטלן ומחזירן לאחר שמקיים מצוותו, באכילת מצה כאשר בעל הבית נותן לו לאכול את המצב, יתכן שעצם נתינת הרשות לאכול מספקת לדין 'לכם' ואין צריך שיקנהו לו שיהיה שלו לכל דבר. ואכן יש פוסקים שהעלו כי די בנתינת הרשות כדי שייחשב 'לכם', וכן דעת ה"אמרי בינה" (דיני פסח ס"ח כד). אך הרבה פוסקים אינם מסכימים, ודעתם כי מדין 'לכם' צריך שהאוכל יקנה ממש את המצות כדי שיהיה בעלים עליהן.

מקור הדין שצריך 'לכם' באכילת מצה בליל הסדר, הוא מדברי הגמרא בפסחים (לח). ובסוכה (הח), שלפי רבי מאיר הסובר שמעשר שני הוא ממון גבוה אין אדם יוצא ידי חובתו במצות מעשר שני בירושלים, שאף שלא נאמר בתורה 'מצתכם', כמו שנאמר בארבעה מינים 'ולקחתם לכם' וכן בחיוב הפרשת חלה 'עריסותיכם', מכל מקום למדו בגזירה שווה 'לחם לחם' מחלה, וכתב הרא"ש (פסחים פ"ב ס"ה) שמוזה נלמד שאין יוצאין במצה גזולה, וכן פסק הרמב"ם (פ"ו הל' ח"ו"מ ה"ז), וכן נפסק בשו"ע (א"ח סימן תנד ס"ח), ובפשוטו דברי הראשונים הטעם הוא מפני שהמצה צריכה להיות שלו ומצה גזולה אינה שלו.

דין לכם באכילת מצה של שבעה

והנה שיטת הגר"א שמלבד חיוב אכילת מצה בלילה הראשון יש קיום מצוה באכילת

הלכה למעשה

משולחן מורינו הרב שליט"א

משחק בועות סבון בשבת

בתי חזרה מהגן עם מקלות משחק לעשיית בועות סבון, והיא רוצה לשחק בזה בשבת, האם צריך למנוע זאת ממנה?

תשובת מורינו הרב שליט"א:

יש להימנע לשחק עם משחק בועות סבון משום חשש איסור נולד, אולם אין צריך למנוע זאת מילדים קטנים, כיון שהבועות לא מתקיימות¹. אמנם ילדים שהגיעו לגיל חינוך יש למנועם².

אכילת דגים ובשר על שולחן אחד

שניים שאוכלים ביחד על שולחן אחד, אחד אוכל דגים והשני בשר, האם צריך לעשות היכר כדין שניים שאוכלים זה חלב וזה בשר?

תשובת מורינו הרב שליט"א:

בפוסקים מצאנו מחלוקת בזה, אך לא ראינו שהקפידו

על כך, ואין חשש סכנה רק אם אוכלים יחד.³

מצות ערב פסח בשנה שחל בשבת

שילמתי כסף לרכישת מצות בחבורה האופה מצות בערב פסח, אולם לאחר שזכרתי שהשנה לא אופים בערב פסח רק מקדימים לערב שבת, ובעקבות המחיר היקר של מצות אלו אני רוצה לבטל את ההזמנה; האם יש בכך איסור לחזור לאחר שכבר סיכמתי ושלמתי כסף: תשובת מורינו הרב שליט"א:

א. מצד עצם המנהג לאפות בערב פסח אחר חצות, אין חילוק בין שנה זו לשנים אחרות כמו שכתב בשו"ע: (סימן תנח ס"א) ובי"ד שחל להיות בשבת, לשין בערב שבת אחר שש שעות. ובמשנה ברורה (סק"ו מהגר"א) הטעם זכר לשאר שנים.

ב. לענין חזרה: הדין הוא שאסור לחזור לאחר נתינת כסף והחזרו אין עושה מעשה ישראל ומקבל קללת 'מי שפרע' (ר"ד ס"א). אך כאן שעדיין מצות אלו א"א לאפותם רק בערב פסח, נחלקו הפוסקים אם יש עליו 'מי שפרע'⁴.

להשתמש בחוזה של אחר

רציתי למכור יחידת דיור והגעתי למשא ומתן עם קונה פוטנציאלי והוא שלח לי כבר את החוזה שערך אצל עו"ד, לבסוף העסקה נפלה מסיבות מסוימות, האם אני יכול להשתמש עם החוזה ששלח לי בשביל קונה אחר, אך ברצוני לברר אם יש כאן איסור גזל?

תשובת מורינו הרב שליט"א:

ניתן להשתמש בחוזה ואין בכך גזל.⁵

לדי השוכר שהזיקו

ילדי השוכר שזיקו והשתובבו בבית המושכר ושברו במרוצתם דלת זכוכית. האם השוכר חייב לשלם על הנזק?

תשובת מורינו הרב שליט"א:

מצד חיוב מזיק ודיני שומרים אינו חייב⁶; לפי שאין האב חייב על נזקי בנו קטן, וגם מצד דיני שומרים אין חיוב במחובר לקרקע, אמנם באופן שכתוב בחוזה שהשוכר צריך להשיב את הבית כמו שקיבל, כפי שבדרך כלל מופיע בכל החוזים, הרי הוא חייב לעמוד בהתחייבותו ויש לו לתקן כל דבר שנשבר.

1 בהם בשינויים קלים, ולא ברור שזה פרי יצירתו של אותו עו"ד]. ומצד הקונה ששילם על החוזה, אין חיוב לשלם לו, וזאת משום שאינו נחסר ע"י מה ששתמש חברו בחוזה. וגם מצד זכויות יוצרים ובעלות עליו נראה שאין איסור, כיון שהקונה אינו מתכוון להרויח ע"י החוזה ואינו מפסיד כלום.

2 באה בהרחבה מכתלי בית הדין (ח"ג סימן כד),

3 להלכה אין שמירה בקרקעות, ופסק הרמ"א (סי' שא ס"א) שגם במחובר לקרקע אין חיוב שומרים.

שפרע במוכר דבר שאינו ברשותו, שכל שאין בו קניין אין גם מי שפרע, וכיון שיש בזה מחלוקת הפוסקים אוליין לקולא לנתבע ואין בו מי שפרע (פת"ש שם סק"א) בשם הב"ח ס"ו ד). אולם מדין מחוסר אמנה' ודאי שאין לחזור לאחר שהיה מעשה קנין, (ראה מנחת פיתים סי' רט ט"ז) שכתב שדין מחוסר אמנה בדשלב"ל הוא רק בנעשה קנין, ובמשפט שלום סי' רט ט"ז דעת תוס' ב"מ סו: שיש מחוסר אמנה בדשלב"ל.⁴

1 כן הורה הגר"ש"א (שמירת שבת כהלכתה פ"ח ס"א).
2 ראה קובץ מבית לוי (ח"ו עמ' מד) בשם הגר"ש וואנר.
3 בהלכות בשר בחלב כתב בשו"ע (סימן פח סעיף א) דאפילו בשר חיה ועוף אסור להעלותו על שולחן שאוכל עליו גבינה, שלא יבא לאכלם יחד וכו'. ובדרכי תשובה (סימן קט"ז סק"ג) מביא בשם ספר קהל יהודה (הספדי, סימן פח) דה"ה דאסור להעלות דגים על שולחן שאוכלים עליו בשר, ודמירא סכנתא מאיסורא, מיהו יש לדחות. ובשו"ת שבת הלוי (ח"ו סימן ק"א אות א) כתב דאין לחוש ונגוה כל הדרות להעלות בשר עם דגים

ויהיה הכיכר של חבריו. וביאר הר"ן (ד"ה אמר ליה) שכאשר ממזינו אליו ואוכל את הכיכר בביתו, עדיין הכיכר שייך לבעל הבית. ומחילוק זה נראה, שההזמנה לאכול אינה מספקת כדי להקנות את הכיכר לאורח עוד קודם האכילה, דאל"כ הרי זה כמו שנתן לו את הכיכר במתנה. אולם מדברי המפרש שם (ד"ה לא לאפוקי עיי"ש) מבואר שחולק על הר"ן וסובר שהאוכל המוגש לפני האורח שייך לו.

והנה כתב הרמ"א (אבהע"ז סימן כח סי"ז מהגהות אלפסי) אורח שיושב אצל בעל הבית, ונוטל חלקו וקידש בו אשה הוי מקודשת. ותמה ה"ט"ז (סקל"ד) על פסק הרמ"א מכח דברי הגמרא בחולין (ד.ט.) שאין האורחים רשאים לתת ממה שלפניהם לבנו ובתו של בעל הבית ללא נטילת רשות מבעל הבית, וכך נפסק בשולחן ערוך (אור"ח סימן קע סעיף טו), ומבואר לכאורה שהאורח אינו זוכה באוכל שהוזמן לאוכלו, ואינו שלו. ואמנם דעת ה"ט"ז שאין כוונת הרמ"א אלא לקידושי ספק, וכך פסק גם בשו"ת מהרי"ט (ה"א סימן קב) באופן דומה, והביא ראייה מדברי הרמב"ם (הל' אישות פ"ה ה"ח) שהמקדש בדבר שאין בעל הבית מקפיד עליו כגון תמרה או אגוז מקודש רק מספק.

ואולם בשיטת רמ"א נראה שיש לחלק בין מי שהזמין בעל הבית לאכול מנה זו שקנאה לכל דבר ומקדש בה את האשה בוודאי, ובין מי שנטל בלי רשות דבר שבעל הבית אינו מקפיד עליו שאין קידושו אלא קידושי ספק, ובספר המקנה (אהע"ז טו) יישב את קושיית ה"ט"ז, שהאיסור שנאמר שלא לתת לבנו ובתו של בעה"ב אינו מדין גזל אלא רק מהלכות דרך ארץ.

ומעתה נמצאנו למדים שחלוקת הראשונים והפוסקים בדין זה, אם האוכל המיועד לאורח מוגש לפניו על השולחן נקנה לו קודם האכילה או רק לאחר שיאכלנה. ובשו"ת בצל החכמה (ח"ד סימן קעב) כתב שאף אם לא הקנו את המצות לאורחים לפני ליל הסדר ניתן לסמוך על שיטת הראשונים שהאורחים קונים את האוכל המוגש לפניהם, ובכך מתקיים במצה דין 'לכם', ומציין לדברי הרשב"א בשיטה מקובצת בבבא מציעא (פ.ח.) והתוספות בפסחים (כס. ד"ה בדין) הסוברים כן, וכן מדברי הרמ"א הנ"ל.

קניין האורחים במצות מצווה כדין שואל מצות

אכן רבינו השפת אמת (סוכה לה. ד"ה אתיא) תמה על מנהג העולם שאין מקפידים להקנות לאורחים את המצות במתנה על מנת שייצאו ידי חובה וז"ל: צריכים להזהר במצה של מצוה שיהיה המצה שלו דוקא, ולאורח על שלחן בעה"ב צריך ליתן המצה במתנה, ולא סגי מה שהרשהו לאכול דצריך להיות שלו ממש שיוכל למכרו ולהקדישו, דמתנה שאין יכול להקדישה לא שמה מתנה, והעולם אין נוהגין בזה. אכן אפשר העולם סומכין על דעת הרא"ש שהתיר לקדש בטבעת שאולה דאדעתא דהכי יהיב ליה שיוכל לצאת בו. עכ"ל. ומבואר בשפ"א שצריך להקנות את המצות, אך יישב גם מנהג העולם. וכבר דנו הפוסקים הרבה בדבריו, ויש בזה כמה דרכים ויישובים בדבר:

השפת אמת עצמו כתב שיתכן להסתמך על דברי הרא"ש שהתיר לקדש בטבעת שאולה דאדעתא דהכי יהיב ליה שיוכל לצאת בו, וכשם שבקידושי פסק הרא"ש שהמקדש אשה בטבעת ששאלה כדי לקדש בה שהאשה מקודשת, והטעם לפי שהמשאלי ידע שכונת השואל היא לקדש בטבעת אשה והסכים לכך, כך גם בנתינת מצה לאורחים, ודאי שכונת בעל הבית היא שהאורחים יצאו בה ידי חובת מצות אכילת מצה, ועל כן בנתינת הרשות לאורחים לאכול מהמצות כלולה כבר הקנאה שיהיו המצות שלהם, כדי שיוכלו לצאת ידי חובה כדת וכדין.

והרבה פוסקים דימו את דין האורחים לדין שכתבו הפוסקים במי ששאל מצה שיוצא בה ידי חובה, כן כתב ה"ט"ז (סימן תנד סק"ד) שיוצא ידי חובה באכילת

מצה ששאל מחברו, וז"ל: שאני גבי אתרוג דהדר בעיניה, על כן אפילו כל זמן שהוא בידו מיקרי אינו שלו, דהוי שאול בעלמא בידו. אבל מי ששואל מצה מחברו נתכוין לאוכלה, ודמים הוא שחייב לו בעדו או מצה אחרת. נמצא שזו עכשיו שלו ממש, אלא דחוב יש לו בידו לשלם לו. ודומה למי שלוה מחברו מעות דלהוצאה ניתנה וקידש בהם אשה, דודאי מקודשת לו, כיון שאינה חוזרת בעין ומעות בעלמא יש לו בידו. כן נראה לע"ד דיוצא במצה שאולה, ולא דמי לאתרוג כן. וכן פסק המשנה ברורה (סימן תנד סקט"ו): אם שאל מצה, יוצא בה. דהא שאלה על מנת לאכול, ולא להחזירה בעין, אם כן הרי היא שלו ממש.

דעת הראשונים שלדין לכם סגי בהיתר אכילה

עוד כתבו ליישב על פי דעת המהר"י קורקוס והכסף משנה בדעת הרמב"ם (הלכות ביכורים פ"ו ה"ד) שיוצאים ידי חובה במצת מעשר שני, ואף שמעשר שני ממון גבוה הוא, מכיון שלדעתם דין 'לכם' במצה אין פירושו שצריך שהמצה תהיה של האוכל ויהיו לו בה זכויות ממון, אלא די במה שיש לו במצה היתר אכילה בגלל שהיא אינה ממון גבוה, והיתר האכילה מחשיב את המצה כשלו, ושפיר נחשב 'לכם'. והטעם שכתבו הראשונים הנ"ל שאין יוצאים במצה גזולה אין זה משום דין לכם אלא מדין מצוה הבאה בעבירה.

ועל פי זה מיישב הגרש"ז אויערבך את מנהג העולם (ספר הלכות שלמה פ"ט הערה ט): דסומכים על דעת מהר"י קורקוס והכסף משנה בדעת הרמב"ם (הלכות ביכורים פ"ו ה"ד) דלענין לכם דמצה, סגי בהיתר אכילה, ולא בעינן שיהיה ממש שלו.

לפי זה, אף אם לא הקנו את המצה לאורחים ולבני הבית קודם ליל הסדר, אין באכילת מצה של חברו אין כל חסרון ב'לכם'. וחסרון של 'מצוה הבאה בעבירה' הרי אין כאן, שהרי בעל הבית ודאי מרשה להם לאכול מהמצה.

קונים המצות בקניין חצר שלא מדעתם

בדרך נוספת יישב הגרש"ז אויערבך את מנהג העולם שקונים את המצות בקניין חצר המועיל לקנות גם שלא מדעתו, והיינו שמצד בעל הבית יש אומדנא מוכחת שרוצה להקנות, ולכן האורח קנה על בלא דעתו, כדין כל קנין חצר שקונה גם שלא מדעת בעל החצר. ולכן כאשר האורח נוטל את המצה בידו הרי הוא קונה אותה בקניין יד והיא נחשבת כ'לכם'.

האורח קונה בהכנסת המצה לפיו - ובשנוי

בשו"ת בצל החכמה (ח"ד סימן קעב) מלבד מה שכתב שאפשר לסמוך על הראשונים שהאורח קונה בכך שבעל הבית נתון לו רשות לאכול, הוסיף וכתב כי גם לדעת הסוברים שהאוכל שמגשים לאורח נשאר של בעל הבית, זהו דווקא עד שהכניס האורח את האוכל לתוך פיו, אך משעה שבא האוכל לתוך פיו של האורח, פקעה בעלותו של בעל הבית, והאוכל נחשב של האורח. ולפי זה כתב בצל החכמה כי בנדון דידן, בשעה שנתן המצה לתוך פיו זכה בה, ושפיר יוצא ידי חובתו.

עוד כתב בשו"ת בצל החכמה על פי דברי המקור חיים על הלכות פסח (סימן תנד ס"ק א) שמפרש את פסק השולחן ערוך שאין יוצאים ידי חובה במצה גזולה, שאין האיסור בגלל חסרון בדין 'לכם', כיון שבלעיסת המצה נעשה קניין גמור מטעם שינוי, וכיון דקיימא לן בלע מצה יצא, הקניין שעל ידי לעיסה הוי קודם עשיית המצוה, והוי כגזול קמח ועשאו מצה דיצא כמבואר בשו"ע, אלא הטעם שאינו יוצא במצה גזולה היא רק מדין מצוה הבאה בעבירה. ולפי זה בנוות מצה לבנו על שולחנו, קנאה הבן על כל פנים בשעת לעיסה, ומצוה הבאה בעבירה אין כאן, שהרי נתן לו מדעתו, ושפיר יצא גם אם נאמר דבעינן במצה 'לכם' ואינו יוצא בבלע מצה משום גזול, בנדון דידן שפיר יצא.

אך הגרש"ז אויערבאך (מנחת שלמה ח"א סימן נח אות כב) דוחה את דברי בצל החכמה, דדוקא כשיש מקודם קנייני גזילה, הוא דמהני שינוי מעשה (ראה נתיבות סימן שגא סק"א שאין קונה בשינוי רק כאשר יש חיוב השבה עיי"ש). מה שאין כן בבן האוכל משל אביו, אם אינו מתכוון לקנות, איך יוכל לקנות. נהי דלא עשה שום עבירה, אבל הרי אין לו קנייני גזילה, ושפיר יתכן דחשיב כל הזמן כאוכל מצה של האב.

בחורים הסמוכים על שולחן אביהם

לגבי בניו ובני ביתו הסמוכים על שולחנו, צידד בפסקי תשובה (להגרא"ר פירטורקובסקי, סימן שמא) אחר שהביא את דברי השפת אמת, שאפשר לומר שמאחר שמחויב במזונותיהם נחשב המזון לגביהם כאילו הוא שלהם, וכמו שמצאנו במגן אברהם (סימן קעה סק"ד) לגבי ברכת הטוב והמטיב, שכששותה עם בניו ובני ביתו אינו נחשב 'מטיב לאחרים' כי חייב במזונותיהם ויש להם חלק ביין שלו, אך כתב דשמא דין זה הוא דוקא בבניו עד גיל שש שהאב חייב במזונותיהם מדין תקנת אושא. ועוד הוסיף לרונן באברך האוכל על שולחן חמיו, שאם חמיו נתחייב לכלכלו, יתכן שלא יצטרכו לעשות קנין במצות גם לפי השפת אמת.

קניין בשבת וביום טוב

והנה מעיקר הדין אין קונים ומקנים בשבת וביום טוב כמבואר בעירובין (עא.) דמיקנא רשותא בשבת אסור. וכן הוא ברמב"ם (הל' מכירה פרק ל הל' ז) ובשולחן ערוך (ח"מ סימן רלה סכ"ח), ואף שלצורך מצווה כתבו הפוסקים להתיר כמבואר בט"ז (או"ח סימן ש"ק ב) ובמג"א (שם ס"ק טו), מכל מקום, מכיון שאפשר להקנות מבעוד יום עדיף לעשות כן ולהקנות מערב יום טוב, וכן מובא בספר ימי הפסח (עמ' קיב) בשם הגרי"ש אלישיב שיעשה זאת מערב יום טוב, כדי שלא יצטרך לעשות קנין ביום טוב לצורך מצוה, דלא דמי ללולב, שאי אפשר להקנות מערב יום טוב, כיון שצריך את זה לעצמו לצאת בו.

וראה עוד בתשובות והנהגות (חלק ה ס"י קמד) שכתב שמצא בירחון 'המאור' (אב אלול תשס"ח), שמביא שהגאון רבי אליעזר סילבר זצ"ל נהג להכריז בדרשת שבת הגדול שאותם הסמוכים על שולחן אביהם או אורחים שאין להם מצות משלהם, יזהרו להגביה את המצות שרוצים לצאת יד"ח ג' טפחים, [וכשיטת רש"י (קידושין כו.) ודלא כשיטת ר"ת דהגבהה קונה אף בפחות מג' טפחים, שהרי בדיני תורה מחמירים כשיטת רש"י], וסיפר שהוא בעצמו אכל בלילי הסדר אצל גאוני דווינסק בעל האור שמח זצ"ל והרצוג'בר זצ"ל והם בעצמם הורו לו לעשות כן. ולכן אף ששמע שהגאון מבריסק לא ס"ל להחמיר להקנות המצות, מ"מ הרי יש לנו עדות מגדולי עולם דנהגו להקנות המצות וכמ"ש.

להלכה:

נחלקו הפוסקים בדין 'לכם' במצות אם צריך לעשות מעשה קניין או שדי בנתינת רשות לאכול: א. דעת האמרי בינה (דיני פסח ס"ס כד) שכיון שלא נאמר 'לכם' או 'מצתכם' בפירוש בפסוק והדין נלמד מגזירה שוה, די במה שיוכל לאכול ואין מוחה בידו. ב. דעת השפת אמת (סוכה לה. ד"ה אתיא) ועוד פוסקים שצריך לעשות מעשה קנין לקנות המצות שיהיו בבעלות האוכל.

ולכן כשאוכל על שולחן אחרים לכתחילה נכון לקנות את המצות, ועדיף שהקניין ייעשה בערב יום טוב כיון שאפשר לעשותו מבעוד יום. אמנם הפוסקים הרחיבו לתת טעם למנהג העולם שאין מקפידים על כך, והרבה כתבו בטעמו של דבר, שמאחר שדעת המארח להקנות המצות, אף שלא סיכמו על כך במפורש, הרי כוונת שניהם היא לקניין.

מזויזים אותם, או שגדולים ומחזיקים מ' סאה, אז נחשבים כקרקע ואין מצטרף, ואם לאו הוי ככלי ומצטרף. שו"ר בחזון איש (סי' קטו סק"ג סוד"ה רא"ש וסוד"ה אח"כ וד"ה וביור') שמבואר בדבריו שדווקא במונחין ע"ג הקרקע ממש אין מצטרף, מחמת שעשוי לדרוס ובטלים מתורת אוכל, אבל לא בכל מקום אחר, עיי"ש [וגם בקרקע בתחילה ר"ל (ד"ה במ"ב) שדווקא בדבוק קצת אין מצטרפין, אבל בסוף (ד"ה רא"ש) מסיק דאפשר דכל ע"ג קרקע אפי' תלושין ועומדין אין מצטרף, והאיל הון נדרסין הוי כמו עשוי לחזק]. ויל"ע למעשה.

איתא בשו"ע (סי' תס סעי' ג') ובמשנה ברורה שם (סק"ט) לגבי הפרורים בצק שנופלים בשעת הלישה באפיית מצות ערב פסח, שיש לבטלם ולבערם, או לדורסם ברגליו בעפר קודם שיתחמץ, עיי"ש.

והטעם שצריכים לבער פרורים אלו [ולא אמרי' שפירורין מאליו בטלי] הוא כמו שנתבאר, שלא יתקבצו יחד בשעת כיבוד הבית וביחד יהיה שיעור כזית (כ"כ מג"א שם בשם מהרי"ל). וכן הא דא"י שם לגבי הבצק הדבוק בכלים אחר הלישה ואפיה שיש לבערם, ג"כ יש לבאר אפי' בפירורים קטנים, ומטעם כי הכלי מצרפן וכמו שנתבאר. ועוד מביא השל"ה הק' (מס' פסחים נר מצוה יט) בשם שבולי לקט, לבאר למה צריכין לומר 'כל הפירורין יא הפקר' ולא בטלי מאליו, כי לפעמים יש בהן פרורין חשובים דלא בטלי. ועוד מביא בשם מהר"ר זלמן רונקיל ז"ל שחילק, דהא דאמרינן בעלמא פירורין הפקר היינו פירורי הפת, אך פירורי בצק מאחר דעדיין ראויה לידבק יחד, חשיבי ולא בטלי. ע"כ.

ישראל קדושים:

לסיום הענין, נעתיק לשון החק יעקב (סי' תמב ס"ק ז') אחר שדן לגבי זין ביעור פחות מכזית, וז"ל: ואין להאריך בדינים אלו, כמו שכתב הרא"ש (פ"ג ס"ב) שאין צריך לבאר דינים אלו לפי שישראל קדושים הם וגוררין כל החמץ הנמצא, אפילו הדבק בכותלי בית. עכ"ל. וכ"כ שו"ע הרב (שם ס"ל וקו"א סוס"ק טז) וז"ל: וכל זה מעיקר הדין אבל ישראל קדושים הם ונוהגין להחמיר על עצמן וגוררים כל החמץ הנמצא, אפילו משהו והוא דבוק בבית או בכלי.

ומוסף שם עוד (עפ"י דברי המחבר שם ס"ו) וז"ל: ומחמירין עוד לגרור הפסלים והכסאות והכתלים שנגע בהן חמץ, ואם יש חמץ בסדק שאינו יכול לחטט אחריו יטיח עליו מעט טיט. עכ"ל. וע"ע שעה"צ (שם סק"ב) שנוהגין כן אפי' במשורר חמץ. ועי' ב"ח (שם ס"ט) שכתב שהעובר על מנהג זה איכא משום 'אל תטוש תורת אמך'.

והנה לגבי פירורים ממש שג"ג קרקע ונדרסין ומתבערין מאליהם לא נתבאר שיש בזה משום המנהג דישראל קדושים [כי רק בחמץ הדבוקים ע"ג הכתלים וכסאות וכדו' כתבו שנהגו לגרר] ומשמע דבזה אין שום חומרא לבדוק ולבער, אמנם במשנה ברורה (סי' תמב סק"ט) שהובא לעיל משמע שגם זה אינו לתכחילה, שכתב שעדיף לכבד את הבית גם בפירורין קטנים, אך יש לחלק קצת דשאני התם שמנער המפה שאכל עליו ויש הרבה פירורים, וגם י"ל דשם מיירי בער"פ סמוך לזמן איסורו ולא בריי שיתבער מאליהם בדרסת הרגליים, וכן משמע בשו"ע הרב (שם ס"ט) שלא כתב זה שעדיף לכבד את הבית, אלא כתב וז"ל: וישלך הקינוח והפרורין הדקים במקום דריסת הרגלים אפילו בתוך ביתו, דכשתגביע שנה שית כבד הון מבערין על ידי דריסת הרגלים, עכ"ל. ויל"ע למעשה.

העולה לדינא:

פירורים קטנים ממש שעל הריצפה או במקום אחר שהן נמאסין שם, אין צריכים ביעור כלל כי הם בטלים מאליהם. [ואם נמצאים במקום נקי י"ע מה דינם, ומסתבר שלדינא יש להקל].

חתיכות קטנות פחותים מכזית [לדוגמא: שקד מרק בודד, חתיכת קוסקוס, חצי ביגלה, חתיכת שגוש בודד, חתיכה קטנה של רוגלה]: מחלוקת הפוסקים ולמעשה נראה להחמיר, ואם מלוכלך קצת ואינו ראוי לאכילה אין צריך ביעור לכו"ע.

כמה חתיכות קטנות פחותים מכזית ובצירופן יש כזית: אם נמצאים בכלי אחד צריך ביעור כי הכלי מצרפן. ואם מפוזרות ברחבי הבית אין צריך ביעור. כל זה מעיקר הדין, אבל ישראל קדושים נוהגים לגרר הכתלים והכסאות מכל משהו חמץ.

יפה של חמץ באחד מן הזויות או באחד מן החורים שלא מצאה בבדיקה, ואילו היה מוצאה היתה חשובה בעיניו ולא היה מפקירה ולכן אינה בטלה מאליה כמו פירורין [וכו'], עכ"ל.

הרי מבואר ג"כ מדבריו שגדר 'פירורין' הוא כפי החשיבות בעיני בני אדם וכפי החשש שמא יאכלנו, וכל שאינו בגדר קלוסקא יפה נחשב בכלל פירורין.

אבל בחזון איש קצת לא משמע כן (הובא דבריו הלן בסמוך), וכן מפשטות שאר הפוסקים משמע שהכל תלוי אם מאוס הוא או לא, מזה שלא נתנו גדר ברור בגודל הפירורין. ובאמת שיש להעמיס כן גם בדברי השו"ע הרב והאגרות משה הנ"ל, שברוך כלל פירורין קטנים גם נמאסין. ויל"ע.

דעת החזון איש:

מבואר מדבריו (סי' קטו סק"ג ד"ה וביור' וד"ה והגר"א) שיעקר היתר הפירורין ופחות מכזית דמבואר בגמ' דבטלים מאליו, היינו רק לענין ביטול מה"ת, אבל עדיין יש בהן החיוב דרבנן לבדוק ולבער ולא להחזיקן בביתו. זולת אם הן ע"ג קרקע הבית ונדרסין ברגליים וכך בטלים מתורת אוכל לגמרי. אבל לעולם אין היתר משום 'חצי שיעור' (שם סק"ד ד"ה ובה"ו).

ולגבי חצי זית בכלי מבואר מדבריו (שם ד"ה שו"ע, סק"ד) שאפשר להקל רק בדבוק, והטעם הואיל ואין דעת האדם עליה, והביאור כי בעצם בפלוגתא זו בענין ביעור בחצי כזית, מדינא אפשר נקוט לקולא כמו כל ספק דרבנן, אלא שגם דעת המקילין (הרא"ש) לא ס"ל להקל אלא בדבוק (ודלא של"ע הרב בקו"א טז וי"ל), כך הבנתו בדבריו והדברים יגיעים.

עכ"פ מבואר מדבריו שבחצי כזית אפשר להקל רק ע"ג קרקע או דבוק בכלי, ואינו מחלק כלל בגודל הפירור ובאיכותה ומשמע בדבריו שהכל שווה.

חתיכת בצק או פירורי לחם:

יש ראשונים (מהר"ו רונקיל הובא במהרי"ל הל' אפיית מצה, מאירי פסחים מה: ד"ה שני) הסוברים שגם אם פחות מכזית חייב בביעור, היינו דווקא בחתיכה של בצק, כי ראוי לצרפו ולחברו לכזית ולקבל חשיבות, אבל לא בפירורי פת שא"א לדבקם יחד כזית, ולכן אינם חשובים ובטלים ואין צריך לבערם לכו"ע. וכ"כ הרמ"ך (הל' חמץ ומצה פ"ב ה"ח) מטעם אחר כי דווקא בצל אפשר למחוע בו עיסות אחרות.

ובאמת יתכן שכן סברו גם פוסקי האחרונים בשו"ע ונו"כ, שהזכירו חובת ביעור פחות מכזית רק בבצק (סי' תמב ס"ו וס"ח וס"א). אכן בשו"ע הרב (סי' תמב ס"ח) תמו (סי' ג') נראה שאינו מחלק בזה. ולמעשה נראה שאין לסמוך ע"ז אבל אפשר לצרפו.

צירוף כמה חתיכות:

כל זה שדיברנו היינו בחתיכה אחת בודד של פחות כזית, אבל אם יש לו כמה חתיכות כאלו בביתו ובצירוף כולם של שיעור כזית, הדין תלוי כדלהלן:

אם כל החתיכות נמצאים בכלי אחד אזי הכלי מצרפן וחייב בביעור לכו"ע כמבואר בשו"ע (סי' תמב ס"ז), אבל אם נמצאים בכמה כלים נפרדים אין מצטרפים (עי' שעה"צ סי' תנ"ט ס"ק מה).

ואם נמצאים על הקרקע בבית, מעיקר הדין אין הבית מצרפן (ירושלמי פסחים ג, ב, הובא בגר"א תמב יא), אך יש מחלוקת ראשונים אי צריך לבער מחשש שיתקבצו במקום אחד כשיכבד את הבית (עי' שו"ע תמב ס"ח ומשנ"ב סק"ז), וחשש זה רק בחתיכות בצק שמתדבקים יחד וחשיבי, אבל פירורי לחם יבשים לכו"ע א"צ לבערם, כי כל פירור לעצמו אינו חשוב וגם אינם נדבקים יחד (מג"א סי' תס סק"ב בשם מהרי"ל, הובא בשעה"צ שם סק"ז).

ויל"ע היכי שנמצאים מפוזרות בארון [במדף אחד או בכמה מדפים] או בין קמטי מושב הספה, האם מצטרפים או לא. ואולי י"ל תלוי, שאם הארון מחובר לקרקע או שהם כבדים מאד ואין

אם לא ההחמץ דבוק במקומו [לקרקע או לכותל או לכלי] שאז א"צ לבער (שם וקו"א טז, ודלא כהמהמירים גם בזה). וכן נראה דעת החזון איש (סי' קטו סק"ג ד"ה שו"ע וסק"ד) להחמיר בחצי כזית, אם לא שדבוק בכלי או ע"ג קרקע ומאוס.

וראה עוד בשער הציון (סי' תל"ג ס"ק ג) שמבאר הטעם שמקום שאוכלים כל השנה לא נחשב לודאי חמץ, כי דלמא נפלו שם רק פרורין דממילא בטלי, ע"כ. אך אינו מבאר באיזה פירורין מיירי.

מדאורייתא או מדרבנן:

ועכ"פ חיוב זה בביעור חצי כזית [אפי' קודם ביטול] אינו אלא מדרבנן, אבל מה"ת אינו חייב בביעור (למרות שבכל מקום חצי שיעור אסור מה"ת, עיי' בשו"ת חכם צבי סי' פ"ו הטעם לזה), כן מסיק בשו"ע הרב להלכה (תמב שם וקו"א יז), וכ"ה מסקנת הדגול מרבבה (תמב ס"ז), אמנם י"א דהוי מה"ת [אם לא ביטל] (פ"מ"ג תמב א"א י, פתיחה כוללת ח"א אות ח וסוף ח"ב, וכ"מ בביה"ל סוס"י תמז).

והטעם שחייבו חכמים לבער הוא משום גזרה אטו כזית (שעה"ר שם), ואפי' שביטל מ"מ חייב לבער (שם) כי חיישי' שמא יבוא לאכלו ועובר עליו מה"ת בחצי שיעור (ט"ו תמב סק"ה).

אינו ראוי לאכילה:

מ"מ מסיק שם במשנה ברורה (סי' תמב לג עפ"י מג"א בשם הגהות מיימוניות בשם הרא"מ) אחר שהביא המח' בפחות מכזית כתב וז"ל: ודוקא כשראוי לאכילה קצת, אבל אם היה מטונף קצת ופחות מכזית, א"צ לבער לכו"ע, עכ"ל. [ויש קצת סתירה בדבריו בין הרישא לסיפא, כי אם היה רק מטונף קצת לכאורה ראוי לאכילה קצת, וצ"ע ליישב]. ולפ"ז נמצאנו למדים שאם נמצא חתיכה קטנה של חמץ פחות מכזית מתחת לארון וכדו' במקום אבק, א"צ לבער כי אינו ראוי לאכילה ובפרט אם מיושן הוא ומונח שם זמן זמנים.

גדר פירורין:

והנה בגדר 'חתיכה' שחייב בביעור ואינו נכלל בגדר 'פירורין' דבטלי לכו"ע, מבואר בשו"ת אגרות משה (א"ח ח"א סי' קמה) שחתיכה קטנה שיש אנשים שמחשיבין אותה צריך ביעור.

ומוסף שם, שיתכן שהגדר הוא, שדווקא אם הצניעו והניחו במקום משומר לאוכלו, אז חייב בביעור [ולפ"ז גם בפירורין ממש אם קבצו שלא יאבדו משום שרצה לאוכלו, לא יתבטלו ממילא כיון דהקפיד, ורק בסתמא לא חשיבי], אבל אם לא חשב עליהן לאוכלו, לא חשיבי ובטלי ממילא גם בפירורין גדולים אם פחותין מכזית. ומסיק דצ"ע לדינא ולמעשה יש להחמיר לבער אף בלא החשיבן והצניען וכסבא ראשונה.

מבואר מדבריו שגדר 'פירורין' תלוי בגודל החתיכה ובמהותה, כמה היא חשובה בעיני בני אדם. ושו"ר שכ"כ להדי' גם בשו"ת פני יהושע (סי' טו) לחלק בין פירורים קטנים מאד לבין פירורים גדולים פחות מכזית.

וראה גם דברי השו"ע הרב (סי' תל"ג ס"ו) וז"ל: אף אם נשאר כמה פירורים חמץ בזויות ובחורים ובסדקים שלא מצאם בבדיקה, הרי הם בטלים מאליהם ואין צריך לבטלם ולהפקירם, שמאליהם הם הפקר שהרי אינם חשובים כלל בעיני בני אדם, ואף אם היה מוצא אותם בבדיקתו לא היה נוטלם ואוכלם אלא היה משליכם למקום הפקר או שורפם. ואם כן [יש להבין] למה תקנוהו חכמים ביטול זה. אלא לפי שחששו שמא נשארה גלוסקא

להצטרפות לקבלת העלון במייל: newsletter.mechubarim@gmail.com